

Model și replică în mediul imperial bizantin*

Notre essai passe en revue un genre littéraire („les miroirs des princes“), depuis Synesios de Cirène (399) jusqu'a l'empereur Manuel II (XV-e siècle). Dans l'oeuvre de Manuel les principes de l'éthique orthodoxe et l'image ambiguë d'un certain idéal humain remplacent la morale pragmatique, habituelle pour une telle écriture. Au fond, c'est une correspondance presque parfaite entre la politique dépourvue de réalisme du l'empereur et son texte qui ne respecte pas le canon imposé et légitimé par une histoire à peu près millénaire. Confrontée, pendant les Paleologues, à l'Islam et au Catholicisme qui cherchent soit à la conquérir, soit à la convertir, Byzance se défend par le retour à un monachisme de nuance idolâtre. Ces changements politiques et culturelles entraînent certainement une autre façon de penser, une autre idéologie, différentes, bien sûr, de celles de temps d'Agapet, par exemple, qui écrit son „miroir“ à l'époque fleurissante de Justinien..

La începutul veacului al XV-lea, în anul 1406, într-un Bizanț răvășit de atacuri turcești și redus practic la dimensiunile propriei sale capitale, Manuel II Paleologul, împăratul de la Constantinopol, scrie un tratat de comportare, dedicat fiului său, viitorul Ioan VIII, al cărui titlu original este:

MANOUEL TOU PALAIOLOGOU
TOU EUSEBESTATOU KAI PHILOCHRISTOU BASILEOS
PROS TON ERASMIOTATON HYION AUTOU KAI BASILEA
IOANNEN TON PALAIOLOGON
HYPOTHEKAI BASILIKES AGOGES
EN KEPHALAIOIS R'

Deși se înscrie într-o tradiție îndelungată, lămurind într-o bună măsură acțiunile politice din timpul domniei sale, deși constituie o pagină reușită a literaturii de sfârșit a Bizanțului, tratatul retoric al lui Manuel Paleologul a fost aproape ignorat vreme de cinci secole. Textul editat poate fi găsit numai în seria *Patrologiae cursus completus*¹, iar referirile la el, câte am putut afla, sînt puține și, în mare parte, lipsite de consistență, fiind ignorată, pe nedrept, o scriere cu o individualitate marcată în cadrul unui gen constituit de la începutul literaturii bizantine și numită, convențional, *Oglînda principelui*. Pentru a putea discerne ce este tipar al genului, obișnuință retorică, deprindere literară a epocii și ce anume ține de stilul autorului, de gândirea lui politică, de cugetarea etică și religioasă personală, trebuie să parcurgem, în trăsăturile lor definitorii, scrierile anterioare importante ale acestui gen literar.

* Articolul de față nu își propune să analizeze exhaustiv acest subiect, ci el doar premerge unei lucrări mai ample.

Ceea ce Herbert Hunger numea „Fürstenspiegel“, definind-o ca pe o literatură adresată principelui de către cel în măsură să-i dea sfaturi, își are actul de naștere, recunoscut îndeobște, în scrierea lui Synesios din Cirene, datînd din anul 399 p. Ch., intitulată *Peri tês basileias* și rostită în fața împăratului Arcadios, la Constantinopol. Substanța acestui prim discurs parentic constă într-o comparație între domnia legitimă, *basileia*, și tiranie: în vreme ce pentru împărat, „legea e măsura comportării, tiranul este el însuși măsura legii“. O trăsătură pregnantă a tuturor textelor încadrate în acest gen literar este apelul la valorile moralității creștine, la legea divină, la aspectul de îndrumător și model exemplar al lui Christos. Amintind acest fapt, trebuie subliniat un lucru adesea trecut cu vederea: anume că, la baza scrierilor de care ne ocupăm nu se află numai discursurile isocratice ci, mai ales, textele biblice, de tipul *Pildelor* lui Solomon sau chiar al parabelor din Noul Testament. Așadar, calitatea pe care trebuie să o cultive împăratul, ca virtute supremă și unificatoare, este *mimesis theou*. Un alt amănunt care situează scrierea lui Synesios în fruntea parenelor și nu doar cronologic, ci și ca text purtător al unor simboluri reluate mai apoi de majoritatea operelor ce fac parte din acest gen literar, e formula sintetică și sugestivă prin care este definită principala trăsătură de caracter a domnitorului ideal: *basilikôs andrias*.

Două secole mai târziu, în veacul al VI-lea, diaconul Agapet scrie pentru împăratul Iustinian, care i-a fost, se pare, discipol, un text parentic, în 72 de capitole, numit *Capetele lui Agapet*. În istoria genului, opusul diaconului de la Sfînta Sofia se impune prin circulația sa extraordinară, lucrarea puțînd fi întîlnită la toate curțile Europei, mai ales în veacurile de mijloc ale mileniului II. Credem că două sînt motivele ce au determinat acest fapt: mai întîi, structura sa flexibilă („capete“ neînșiruite după o ordine logică strictă și bazate pe dezvoltarea unui precept), ce aducea textul într-un tipar retoric știut, acela biblic, făcîndu-l ușor de citit și interpretat; apoi tematica abordată, aproape exhaustivă – morală, politică și religioasă, idealistă și pragmatică – pusă sub semnul teologiei creștine. Sînt statuate de acum învățăături ce vor fi preluate de întreaga literatură parentică: împăratul trebuie să-l cinstească pe Dumnezeu, căci El l-a chemat la putere, are datoria de a se apropia de divinitate (*homoiosis theou*) prin cultivarea virtuții numite *eusebeia*, trebuie să cultive rugăciunea, să-i ceară lui Dumnezeu luminare și ajutor, să facă daruri și celor buni și celor răi, căci astfel crește devotamentul celor dintîi și scade răutatea celor din urmă. Parezeza lui Agapet se încheie cu o scurtă rugăciune al cărei ton liturgic va putea fi regăsit și în alte scrieri bizantine ulterioare: „Străduiește-te, mereu, împărate neînving; și după cum cei care încep să ridice scările nu stau în locul cel mai de sus, fără ca mai înainte să atingă ultima treaptă, tot asemenea și tu devotează-te urcării la cele bune, ca să te poți bucura și de împărăția cea de sus. Pe care fie ca să ți-o pregătească, și ție, și soției tale, Christos, împăratul împărăților și al celor de sub împărăție, în veci. Amin.“

Continuînd să parcurgem cronologic istoria acestui gen literar, în împlinirile lui cele mai importante, menționăm, în secolul al X-lea, scrierea atribuită lui Vasile I Macedoneanul, dar al cărei autor pare să fi fost patriarhul Fotie. Elementul de originalitate a textului, în seria unitară a lucrărilor închinată formării comportamentului principilor, îl constituie accentul pus pe conturarea culturii viitorului domn. Într-un veac de renaștere culturală cunoscută sub numele de renașterea macedoneană, lucrarea

aceasta începe cu o evocare, nu a supunerii și credinței în Dumnezeu (elemente netrecute însă cu vederea); ci cu un îndemn la învățătură, *paideusis*, care „este un lucru de mare folos și foarte însemnat pentru viață, nu numai pentru împărați, ci chiar și pentru toți ceilalți oameni. Întrucât aceia care o dobîndesc folosesc de pe urma ei cît se poate de mult, atît în ce privește corpul, cît și sufletul: în ce privește corpul, prin exercitarea faptelor frumoase, iar în ce privește sufletul, prin meditarea la cuvintele dumnezeiești.“ Învățătura trebuie să fie „conducătoare a împărăției“, făcînd ca împăratul „să rămînă în memoria posterității“. Începută astfel, lucrarea sfîrșește rotund, într-o notă identică, amintind principelui să nu se lenevească în citirea cugetărilor celor vechi: „Căci multe lucruri folositoare vei găsi în ele. Mai mult decît toate să ai în vedere cugetările lui Solomon și pe ale lui Isocrate. Dacă vrei, meditează și la sentințele lui Iisus Sirah, întrucît din ele vei putea culege nu numai virtuți civile, dar și împărătești.“

În același secol, o pareneză ce revine, compozițional, la scrierile de la începutul acestui gen literar, este *Paideia basilikē*, alcătuită de Teofilact din Ohrida și închinată împăratului Constantin † VII Porfirogenetul, aflat sub tutela mamei sale, împărăteasa Maria. Textul este gîndit ca un discurs epideictic, care laudă, în prima sa parte, însușirile trupești ale vlăstarului împărătesc, ascendența sa deosebită, iar, în partea a doua, îl sfătuieste în ce fel e bine să-și educe sufletul și mintea pentru a putea sta cu dreptate pe tronul părintelui său. Ceea ce individualizează această scriere în tabloul divers al parenelor bizantine sînt cuvintele exagerate de laudă adresate atît lui Constantin, cît și părinților săi: „Și acum, dacă este vorba să amintesc și de mama ta, cine-mi va da dulceața în cuvînt a lui Herodot și greutatea vorbei lui Aristides, ca să nu trec cumva cu vederea ceva din ceea ce este demn de spus?... Roșești cînd auzi astfel de laude, porumbița Domnului, bună și desăvîrșită femeie! Dar tocmai pentru aceasta ești demnă de și mai multă laudă, ... căci numai acela ce fuge de laude este cu adevărat filosof.“

Față de scrierile amintite anterior, textul redactat, probabil, în secolul al XII-lea, de un autor cu nume altfel necunoscut istoriei literare, Kekaumenos, aduce importante elemente de noutate. Sînt cuprinse în acest text, pentru prima dată, sfaturi adresate nu doar împăratului, ci și supușilor acestuia. Norma de comportare recomandată nu este, firește, mult deosebită de cea descrisă în operele alcătuite anterior. Accentul personal constă însă într-un realism puternic ce deosebește net scriitura „nobilului cuminte“ de cea retorică, manieristă și încărcată a slujitorilor bisericii creștine. Povestitor neîntrecut, Kekaumenos își numește scrierea *Strategicon* și își dorește a fi „un cuvînt de învățătură și îndemn către împărat“. Concepția scriiturii aduce un alt element de noutate: capitolele sînt ceva mai lungi și nu se limitează la comentarea distantă a unui precept sever. Autorul își ilustrează sfaturile cu anecdote, alături de care strecoară fapte întîmplătoare aievea: povestește lucruri petrecute în Thesalia și descrie veridic, pentru întîia dată, transhumanța românească.

O pareneză în versuri, intitulată semnificativ *Hai Moûsai*, scrie și Alexie Comnenul, gîndind-o ca pe un testament politic către fiul său, Ioan II Comnenul. Într-un Bizanț conservator, tradiționalist și îmbătrînit, cum e descris adesea imperiul la vremea aceasta, Alexie îl sfătuieste pe Ioan să aibă încredere în tineri, căci el adesea a primit sfaturi bune de la ei, să își aleagă prietenii și consilierii cu grijă și, mai ales, să

începe el însuși să se cunoască, să fie sincer cu sine și să urmeze poruncile lui Dumnezeu, căci și împărații sînt supuși judecării divine.

În Bizanțul dinaintea împăratului Manuel, o singură pareneză ne mai atrage atenția: aceea din secolul al XIII-lea a călugărului Nichifor Blemides. *Basilikòs andriás* este intitulat acest text și el reia formula întîlnită chiar în prima scriere parenetică atestată. Lucrarea se distinge prin marea dezvoltare a fiecărui capitol (cu excepția celui de-al XIV-lea care cuprinde o scurtă concluzie), prin folosirea amplă a exemplelor pilduitoare culese mai ales din literatura clasică, prin cuprinderea aproape a tuturor motivelor de care am vorbit anterior. Într-o astfel de construcție, înlănțuirea ideilor e mai logică, deși, ca în orice text dintr-o perioadă tîrzie a unui gen literar, expresia e mai încifrată și încărcată de simboluri. Unele dintre ele, chiar dacă sînt expresive literar, încalcă adevărul filologic, dînd naștere unor etimologii populare: Blemides socotește, astfel, că termenul grec *basileús* are la bază cuvintele *básis laou*.

În evoluția genului parenetic pe care am încercat să o schițăm, scrierea lui Nichifor Blemides încheie o etapă ale cărei limite sînt impuse mai ales de conjunctura istorică sub semnul căreia se plasează Bizanțul. Oglinzile ce au înfățișat principilor imaginea monarhului ideal aveau în fundalul lor, pînă spre veacul al XIII-lea, proiecția unui stat puternic, cu inerentele lui slăbiciuni vremelnice, care însă nu-i amenințaseră niciodată cu adevărat existența, a unui stat întemeiat pe dogma creștin-ortodoxă asimilată într-atît, încît a reușit să biruie ereziile de peste veac. Într-un cuvînt, a unui stat ce trăia pe fundamentele-i proprii și al cărui împărat, delegat cu această putere de însuși Dumnezeu, nu avea decît datoria de a menține ordinea universală, *táxis tou kósmou*. De la începutul veacului al XIII-lea însă, cînd, prin devierea cruciadei a IV-a, Constantinopolul este cucerit de către occidentali și de cînd începe degringolada fără întoarcere a imperiului măreț de odinioară, o reacție puternică se naște în mentalitatea bizantină și, sub presiunea catolică, ideea ortodoxă devine punctul central al ideologiei imperiale. Confruntat în vremea Paleologilor și cu Islamul, și cu un catolicism care îl amăgește și îl șantajează pentru a-l cuceri, Bizanțul se apără în secolele XIII-XV, prin revenirea la monahism, printr-un isihasm cu nuanțe idololatre.

În acest context, pareneza lui Manuel Paleologul, devenit, la sfîrșitul vieții, el însuși călugăr, nu mai apare stridentă în spiritul ei profund religios, și nici construită pe un retorism fals și fără acoperire. Dacă adăugăm și faptul că ea este scrisă după o călătorie umilitoare în Occidentul catolic, după atîtea încercări de a obține ajutorul Scaunului Pontifical, al cărui răspuns nu a fost decît promisiunea rămasă mereu neîmplinită, imaginea idealizată a bisericii (privită ca instituție; este vorba, desigur, de biserica ortodoxă, chiar dacă lucrul acesta nu se spune explicit) ne apare ca o mărturisire de credință, patetică și, pentru cel din afară, exagerată, dacă nu e înțeleasă în semnificația adîncă a gestului său. Definiția bisericii (*Ekklesia*) e memorabilă și cuprinzătoare. Prezentă pretutideni în viața supușilor, ea este *méter, títhe, didáskalos, plástes, aleíptes, hodós, kai synergós, kai parákleis, pròs hó ti kálliston te kai monimótaton* (cap. XI), iar a-i sta împotriva este ca și cum ai vrea să muți munții din loc (cap. XI).

Și dacă legătura strînsă dintre împărat, figura providențială aleasă de Dumnezeu și biserică, privită ca reflex al puterii divine, este totuși una de interdependență, în care ascendența spirituală revine celei din urmă, iar rolul practic, de împlinire a

învățăturilor ei, monarhului, relația ce se stabilește între acesta din urmă și Dumnezeu este, firește, una de închinăciune și supunere. În fața lui Dumnezeu, care a modelat cu mâna-i proprie cel dintâi om, și basileul nu este decât *pelôn homoíou pelou* (cap. VII) și față de El trebuie să se comporte așa cum ar dori să i se înfățișeze supușii: *Hopoious gâr ân eînai soi théleis tous hypò sê tetagménous, toiósde dépouthen ése tô tôn hólon autôs despóte* (cap. VIII). Îndemnul urmării modelului suprem al divinității, în fiecă clipă, străbate, explicit ori subînțeles, întreaga lucrare, căci, asemenea lui Christos, domnul pămîntean se află în fruntea unei împărății ce nu e decât copia celei divine.

Funcția încredințată de divinitate principelui creează drepturi și obligații de a căror îndeplinire el dă seama în fața dreptății lui Dumnezeu. Astfel, împăratul este legislator și judecător asemenea lui Christos, însă el trebuie, totodată, să fie conștient de micimea lui, de condiția sa de om între oameni, să fie capabil de umilință și supunere, să-și plece fruntea în fața ultimei instanțe de judecată și lege, înaintea celui ce i-a dat scepstrul, făcîndu-l păstor peste popoare.

Pe tipare biblice se construiește întreaga dizertație despre condiția umană, pornind de la păcat în dubla lui ipostază: aceea a greșelii inițiale, din raiul primordial, mîntuită prin botez (cap. XXVII), dar și aceea a greșelii perpetue și fără de leac, pe care omul o săvîrșește, devenind rob al păcatului în ciuda faptului că, prin firea lucrurilor, natura umană trebuie să urmeze calea binelui. Așadar, împăratul trebuie să își supună fapta și gîndul propriei judecăți, acest examen de conștiință fiind, în ordinea pămîntească, singura valorizare permanent posibilă a actelor unui suveran: *Sychnâ poioû tèn éreunan tôn hypò sou pepragménon, kai toís mèn hos árista soi prachteísi kanósi chrô pròs tôn exhês hápantia chronon* (cap. XLI).

Absența trăsăturilor concrete care să definească și comportamentul și caracterul viitorului împărat face ca opusul lui Manuel II Paleologul să se piardă elegant în generalitatea formelor și a tiparelor. Nu se mai regălesc în această pareneză, ca în cele ale lui Agapet sau Kekaumenos, de pildă, probleme cum ar fi aceea a discutării inegalității averilor, a caracterizării diferitelor popoare, a prezentării relațiilor dintre ele, nu-și mai au locul în scrierea aceasta personajele reale, așa cum apăreau la Teofilact. Preceptele ce revin sînt concepute într-un plan mai abstract, în care morala pragmatică e înlocuită de principiile eticii creștine și ale unei filosofii a comportamentului social și politic pe care, într-un Bizanț tulburat și nestatornic, autorul însuși nu a putut-o pune în practică. Sînt menționate, și în nota particulară a spiritualității isihasmului oriental, virtuți ca iubirea și prietenia deschisă, comportarea ascetică și inutilitatea bunurilor pămîntești, înțelegerea față de supuși și milostenia. Celor patru virtuți fundamentale – *phrónesis, andría, dikaiosýne kai sophrosýne* – li se adaugă, într-o lume inconsecventă, *agápe kai metriótes*, iubirea creștină și dreapta măsură aristotelică. Citatul biblic întărește și confirmă încă o dată justetea afirmației: *Agápes gâr mê parouéses, oudèn ofeloúmai* (cap. LXXIII). Prietenii însă trebuie aleși cu grijă, căci dragostea nu poate fi împărțită cu mărînimie necugetată oricui. Doar milostenia nu trebuie cîntărită, Dumnezeu primind darurile noastre prin mîinile săracilor.

În cursul întregii sale vieți, împăratul trebuie să fie cumpătat pînă la asceză, numai în felul acesta cugetul său fiind liber să aleagă drumul bun de urmat, iar voința nestăpînită de patimi. Libertatea de acțiune și posibilitatea alegerii în cunoștință

deplină de cauză sînt pentru Manuel II între virtuțile primordiale ale suveranului. Căci prin ele poate fi depășită orice clipă de cumpănă și tot prin ele viața capătă continuitate și sens. Libertatea aceasta se deprinde însă cu greutate și ea nu vine de la sine, ci poate fi rezultatul unui sfat sau al propriei cugetări (cap. III, XVI).

Față de el însuși, ca și față de supuși, împăratul trebuie să fie mereu cu adevărul pe buze, căci minciuna și, asemenea ei, invidia, sînt păcate satanice care macină sufletul omului, precum rugina fierul: *lôn mên sideros tîktei, misos dê kai dôlon, kai tâ toiaûta, psychê zelôtypôs te kai phtônerâ* (cap. XXIII). Valorile care trebuie cultivate sînt *tô semnôn kai tô diarkês* (cap. II), tot ce înfăptuiești e bine să fie *metâ tou kairoû*, iar fericirea pe care o cauți nu o poți gusta decît alături de Dumnezeu.

Pentru formarea armonioasă a firii principelui, Manuel îi recomandă împletirea activităților, citirea cărților bune și plimbarea în apropierea izvoarelor (cap. LXXX), căci numai astfel sănătatea trupească se poate completa cu cea spirituală.

Un singur sfat practic răzbate din lunga pareneză a lui Manuel II Paleologul. El se adresează moștenitorului ca viitor conducător al unei oștiri ce constituie forța principală de apărare a cetății și vine din partea împăratului care a luat parte atît la luptele duse împotriva Imperiului turcesc, cît și la campaniile acestuia de înrobire a teritoriilor bizantine. Iar sfatul îl povățuiește pe fiu să arunce împotriva dușmanului toate vicleniile și subterfugile de care este capabil, să pornească lupte de noapte prin care să-l surprindă nepregătit, obținînd astfel nu doar biruința, ci mai ales încrederea trupelor în conducătorul lor și în puterea de care dispun (cap. LXXXIX). Doar în aceste condiții, cînd în joc este pusă chiar soarta statului, Manuel îl sfătuiește pe prinț să folosească asemenea mijloace. În rest, îndemnul nu poartă decît asupra cultivării virtuților celor mai alese, a deprinderii cu o viață spirituală bogată, a plecării în fața măreției divine.

Interesant și nu lipsit de semnificație este faptul că într-o scriere a unui cap încoronat (paternitatea asupra operei nu a fost pusă la îndoială), adresată fiului, ca viitor purtător al coroanei, nu apar nici un fel de îndemnuri cu caracter politic mai pronunțat, nici un fel de povește referitoare la modalitățile practice de conducere a statului, de purtare a negocierilor, nici un fel de învățături privitoare la diplomația epocii și nici referiri la suveranii țărilor ce i-ar fi putut fi parteneri sau dușmani viitorului împărat.

Faptul că Manuel II Paleologul a conturat în oglinda pusă în fața propriului fiu doar imaginea imprecisă, fără contur, sublimată, a unui ideal uman și nu a unui domn realist și puternic ne îndreptățește să afirmăm că scrierea sa nu este opera unui suveran încredințată unui candidat la domnie, ci o oglindă întoarsă spre sine, din imaginea căreia au fost îndepărtate discret umbrele și trăsăturile stridente, liniile contorsionate și nuanțele nepotrivite. Ce ne-a rămas nu este o „oglină a principelui“, ci o scriere *ad se ipsum*, asemenea celei compuse de Marc Aureliu, semnată de un împărat care nu a avut puterea să-și contureze chipul cu siguranța unei singure trăsături de condei, expresivă prin simplitate și rigoare, ci a apelat la cuvinte multe și imprecise, rotite cu eleganță în fraze sofisticate, gustate de filologi.

Portretul lui Manuel II Paleologul reiese din propria-i scriere la fel de tremurat ca și acela mărturisit de faptele sale. Căci anii în care s-a aflat la cîrma Constantinopolului au fost pentru imperiu doar o prelungire a dureroasei sale agonii. Să amintim, pentru început, că Manuel s-a format ca posibil moștenitor în preajma tatălui său,

servindu-i adesea ca monedă de schimb la curțile împărătești de care a fost legată soarta Constantinopolului. Trimis ostatic la turci, asemenea lui Cantemir, sau doar gaj propus Scaunului Pontifical, curții ungare sau celei venețiene, în speranța declanșării unei noi cruciade europene împotriva otomanilor sau măcar a obținerii unui ajutor material, Manuel II Paleologul a dus, odată ajuns pe tronul Constantinopolului, o politică duplicitară riscantă pentru un imperiu atît de slăbit. A luptat, ca vasal, alături de turci la Sinope, în 1392, și a participat, în 1396, la cruciada îndreptată împotriva acestora, soldată cu înfrîngerea categorică de la Nicopole. În nenumărate rînduri a încercat să obțină sprijinul Occidentului pentru a-i înfrunta pe otomani, trimișii constantinopolitani exercitîndu-și diplomația și deprinderile retorice în Veneția, Anglia, Franța, în fața Scaunului Pontifical. În 1399, împăratul însuși a plecat după ajutoare, lăsînd, pentru trei ani, capitala asediată de turci, în mîna nepotului său, Ioan VII. De ce un voiaj atît de lung într-o perioadă așa de grea, de unde speranța că va reuși să obțină cu mult mai mult, acolo unde nu reușiseră nici tatăl său și nici propriii lui trimiși, de ce tocmai în Veneția mercantilă, la Roma, care nu se gîndea decît la convertirea Bizanțului la catolicism și supunerea lui, de ce în Anglia și Franța neantrenate în problemele orientale, ci într-un război ce avea să țină o sută de ani, sînt întrebări la care nu putem da un răspuns care să-l absolve pe împărat de răspunderea istorică a nereușitei lui.

Întors în Constantinopol, Manuel II încearcă din nou să obțină avantaje din intrigile politicii externe, sprijinindu-l pe Mahomed în lupta pentru obținerea tronului Imperiului otoman, în detrimentul lui Musa Celebi. Deși, pentru o vreme, alianța aceasta oferă „spectacolul paradoxal al unui sultan turc apărînd Orașul imperial împotriva propriului său frate”², politica ajutorării imperiului dușman a avut ca rezultat, în locul distrugerii acestuia, refacerea unității și puterii otomane, periculoasă pentru Constantinopol prin însăși existența ei, chiar dacă Bizanțul va fi, pentru o vreme, la adăpostul prieteniei pe care Mahomed a purtat-o lui Manuel II. Ca orice relație stabilită între doi conducători și nu între două state și, mai ales, între doi conducători ai unor puteri atît de inegale, și pactul tacit dintre sultan și Manuel Paleologul nu putea să dureze decît, cel mult, cîtă vreme dura și domnia acestora.

În răgazul pe care și l-a oferit, Manuel II a încercat să reorganizeze imperiul, plecînd în Morea, unde construiește un zid de apărare pe istmul Corintului. Și ca în toate perioadele în care tac armele, în Morea și, mai ales, la Mistra, în urma unei reforme sociale și politice conduse de Gemistos Plethon, reînvie activitatea literară și bisericile sînt acoperite cu fresce, totul într-o atmosferă pe care basileul literat și-ar fi dorit-o, cu siguranță, în întreaga lui domnie.

Înțelegînd, poate, greșeala săvîrșită prin ajutorul pe care l-a dat la întremarea și refacerea imperiului turcesc, Manuel, deși aflat în relații favorabile cu Mahomed, se alătură totuși unui complot al țărilor balcanice, care își propunea înlocuirea sultanului cu un așa-zis fiu al lui Baiazid, Mustafa. Amestecul lui Manuel Paleologul într-o intrigă atît de periculoasă pentru stabilitatea firavă a imperiului său, a cărei posibilă, deși improbabilă, reușită nu avea să-i aducă decît un nou aliat în locul celui deja existent și cîștiguri teritoriale ce n-ar fi putut sta în balanță cu rezultatul dezastruos al unei eventuale înfrîngeri, amestecul acesta a fost o nouă greșeală politică importantă.

Salvarea imperiului a intervenit, cum notează inspirat o cronică a epocii (referindu-se însă la un eveniment petrecut în 1422³), numai „grație Sfintei Maici a lui Dumnezeu“!

În 1422, în Bizanț are loc un schimb de putere, Manuel II Paleologul retrăgându-se la mănăstirea Peribleptos și lăsând tronul fiului său, Ioan VIII, care va rescrie greșelile politice ale tatălui. El îl susține, împotriva lui Murad II, pe Mustafa, același presupus frate al lui Baiazid, și intuiția lui e la fel de eronată ca a părintelui său, căci noul sultan, Murad, nu mai iartă gestul domnului din Constantinopol și asediază cetatea, fără să o poată cuceri. Ca și tatăl, ca și bunicul său, Ioan VIII pleacă în Occident după ajutoare, iar Manuel semnează, înainte de întoarcerea fiului său, un tratat umilitor cu Murad II, prin care se obligă la plata unui tribut de 300.000 aspri și la cedarea porturilor de la Marea Neagră, cu excepția Mesembriei și a Derkosului.

În 1425, Manuel II moare, umilit de sultan și așteptând, fără speranță, ajutor din Occident. Ioan VIII își începe domnia moștenind umbra unui imperiu pentru a cărui supraviețuire trebuie să bată mereu la porțile unor țări străine. În perpetuă așteptare, Bizanțul va mai trăi, ca și paralizat, mai puțin de trei decenii, pînă în 1453, cînd, sub Constantin XI, fiu și el al lui Manuel Paleologul, va dispărea pentru totdeauna, încheindu-și existența cu al zecelea omonim al întemeietorului său.

Ca domn al Constantinopolului, Manuel II a jucat soarta imperiului său pe o carte greșită: aceea a încrederii în salvarea ce vine din Occident. Dar înțelegînd că speranța aceasta nu poate avea sorți de izbîndă, a sfîrșit prin a-l îndemna pe fiul său, Ioan VIII: „Nu considera unirea dintre biserici decît ca pe o armă împotriva turcilor. Propune un conciliu; deschide negocierile, dar fă-le să întîrzie. Nu vei ajunge niciodată să împaci orgoliul latin cu încăpățînarea grecilor și, dorind să realizezi unitatea, nu vei reuși decît să adîncești schisma.“

Portretul politic pe care am încercat să-l schițăm, al unui domn din perioada de apus a Bizanțului, seamănă, în oglindă, cu cel al înțeleptului platonice guvernînd cetatea: același cap luminat și aceeași nereușită politică; aceleași bune intenții urmate de aceeași neputință a concretizării lor practice; același idealism și aceeași neadecvare la realitate. Inversate, numai mijloacele și conjunctura: în fața libertății antice, imaginea supunerii de acum, în fața rectitudinii și a lipsei de compromisuri cerute de filosof, balansul, intriga, nehotărîrea întregesc imaginea de acum.

Note

1. „*Hypothêkai basilikês agogês*“, ed. Mihne, *Patrologia graeca*, 156, col. 313-384.
2. L. Bréhier, *Le monde byzantin – Vie et mort de Byzance*, Edition Albin Michel, 1969, p. 391.
3. Joannis Canani, *De Constantinopoli oppugnata*, p. 457, referitor la asediul turcesc al Constantinopolului din anul 1422, citat de A.A. Vasiliev, idem, pag. 330.